

Radovan Samarđžić

DUBROVAČKO NASLEĐE U XIX I XX VEKU**

Proučavanje dubrovačkog zaveštanja započeto je, nakon konačne smrti Republike, metodom gotovo diletantskim; danas, međutim, u tome poslu su prisutna sredstva ponekad ravna svetskim naučnim mogućnostima. Ovaj raspon, dug više od jednog stoleća, smanjuje se prevlašću nedovoljnih naučnih metoda u proučavanju dubrovačke istorije kroz ceo XIX vek, a do izvesne mere i posle toga. Nalazimo se, ipak, pred fenomenom koji zahteva objašnjenje: kako je došlo do preobražaja jednog naučnog zanimanja, preobražaja uočljivog tim pre što su dubrovačke studije, na svom početku, znatno zaostajale za drugim područjima historiografskog delovanja, a danas ih, možda, u ponečem, a osobito u naučnom metodu, i prevazilaze?

Sjaj prošlosti Dubrovnika, vekovima slobodnog do oluje koja je zbrisala i neuporedivo veće državne tvorevine, trajao je dugo ne ugašen, u slovenskom svetu uopšte, a u samom gradu pogotovu. Bio je to sjaj koji je zajednička osećanja, osobito u razdoblju romantizma, dovodio do divnih uzbuđenja i koji je mnoge zanosio do stanja kad se nije težilo drukčijem saznanju. U izvesnim istorijskim trenucima kolektivna svest se zadovoljava osećanjima prošlosti do mere kad se za naučnim otkrićima istorije ne teži ni u obrazovanim krugovima. U Dubrovniku, i daleko oko njega, prevlast varljivih utisaka da je poimanje njegove istorije onaj deo zajedničke i pojedinačne svesti koji se, kao obavezan, pretpostavlja naročito je došla do izražaja zahvaljujući vrsti i sadržini njegovih tradicija i načinu kako su one iz jedne epohe u drugu prenesene.

Dubrovačka Republika je stalno nastojala na čuvanju arhivskog materijala, jer su u njoj odavno bili svesni da je uvek neizvesno kad svojim novim značenjem može progovoriti bilo koji akt, sve do privatno-pravnih ugovora njenih građana: ona je počivala na interesima, ali, još više, na politici koja je te interese najcelishodnije raspoređivala i koristila. U stalnoj političkoj prenapregnutosti, dubrovačka vlada je

* Rad je prvi put objavljen u broju *Acta* iz 1969.

postajala krajnje svesna da sve, u Republici, zavisi od njenih odluka i da se, izvan njih, ne sme odigrati ništa što bi i u najmanjoj meri moglo uticati na njenu budućnost. Zbog toga je Dubrovnik, među državama sličnog tipa, bio gotovo izuzetan po tome što kod pojedinaca nije smišljeno podržavao istorijsko zanimanje, i može se reći da nikada nije imao svog zvaničnog i plaćenog istoriografa.

Uporedo s tim, Dubrovčani su se u svojim diplomatskim naporima oslanjali ne samo na dokumente i pojedine istoričare u odnosu sa njenim susedima nego i na tradicije, zapisivane ili pamćene. Poreklo ovih tradicija sasvim je daleko, i sumnje nema, doseže do onih dugih, usporenih, zamagljenih vremena u srednjem veku kad se istorijsko pamćenje mahom svodilo na oskudan izbor pojedinosti, dovoljnih da stvore i održe legendu, ili je, ponegde, bilo kržljivo i šturo. Privikavanje tradicijama odigralo se osobito u XV i XVI veku, kad je nastao najveći broj dubrovačkih anala, u kojima su predanja doživela trenutke preobražaja u pisana istoriografska dela i na taj način prešla u trajno pamćenje i u drugu fazu svog pojačanog dejstva. Dubrovčani su se svesno trudili da na svoje tradicije, koje, prirodom svog sastava, nisu mogle biti štetne, priviknu i svoje partnere u spoljašnjoj politici: ako se u njih, na drugoj strani, htelo verovati, one su uvek delovale uzbudljivije i korisnije nego dokumenti koji su svojim znatno složenijim sadržajem i mnogo pouzdanijim pravnim iskazima mogli izazvati i neočekivana tumačenja i nastupe. Na predanja se oslanjalo tim pre što svaki odnos, u prošlosti ostvaren, nije ni bio zasnovan na dokumentima i što se do mnogih akata došlo nakon prethodnog dejstva tradicija. Poverenje u predanja, uvek podložna razumskim intervencijama, uvrežilo se u Dubrovniku i zbog toga što su njegovi zaštitinici, Turska, Španija i papa, prihvatajući malu republiku kao izvesnu neophodnost, veoma često zahtevali bilo kakvo objašnjenje pa da je ponovo, posle kriza, uzmu u svoje zaštitiničko okrilje.

Dubrovčani su dali, iz krugova svojih humanista i erudita, niz znatnih istoričara i starinara, Luja Crijevića Tuberon, Mavra Orbina, Jakova Lukarevića, Đura Matijaševića, Iva Aletina, Anselma Bandurovića, Sara Crijevića, Sebastijana Dolčija, Ivana-Mariju Matijaševića i Antuna Sorkočevića među najistaknutijim. Oni su delovali u zavisnosti od razvitka istorijskih metoda u Evropi i u skladu, obično, s prosekom, a ponekad i sa najvišim dometima savremenog istoriografskog stvaralaštva. Netačno je reći da je to za dubrovačku vladu i za njihove sugrađane bila stvar pisaca u koju se nije trebalo uplitati. Ali bi, isto tako, bila zabluda poverovati da su oni, koji su određivali politiku Republike, pregledavali njihova dela kao bi saznali istinu; isto kao što ni u zajedničkoj svesti Dubrovčana sve veća omiljenost sopst-

vene prošlosti nije bila samo posledica postepenog rasprostiranja znanja crpenog iz knjiga nego, znatno više, bujanja predanja gde god se ono, da bi progovorilo svojim značenjem, moglo pojaviti. Osveštavanje usmenih tradicija i opšta popustljivost pred njihovim autoritetom možda se najbolje daju dokazati onim mestom koje su imale, skoro obezbeđeno, i u delima najozbiljnijih pisaca.

Čitav ovaj irealni svet nastavio je da živi, kao da se ništa nije dogodilo, i posle uki-danja Republike. Iz jedne epohe u drugu svet tradicija je prenesen svešću onih koji su imali nesreću da takvu prekretnicu dožive. Postupnim prilagođavanjem saznanju da je ono, što se odigralo, doista konačna istina i sužavanjem broja onih koji su bili svedoci Republike i na koje se sve osobitije gledalo, to zaveštanje je postalo samo punije, sadržajnije i življe. Jedna istorijska svest davno ukorenjena, vekovima već na čvrstoj osnovi dubrovačkog i slovenskog rodoljublja, sačinjena od zaljubljenosti u izuzetno zanimljivu prošlost slobodnog grada među silnima, od poverenja, gotovo neograničenog, u nesavladivu veštinu i nedokučivu mudrost njegove vlade i diplomata i, možda najmanje, od poznavanja izvesnih događaja, često ispreturanih, i niza ličnosti, sve više legendarnih, ušla je, padom Republike, u novu fazu sopstvene regeneracije i stalnog dopunjavanja melanholičnim vraćanjem u prošlost, svetliju i pouzdaniju od sadašnjice, prisećanjima onog što se nekad doživelo i čulo i sve smišljenijim tragajnem za njenim mrtvim spomenima. Udaljavanjem od Dubrovnika, ova tradicionalna predstava njegove istorije bleдела je pred sadržinom, ali je samo čvrsnula opštim poimanjem njene dragocene izuzetnosti.

Prevlast tradicija nad naučnim saznanjem istorije u mnogome je, i to štetno, odredila razvitak historiografije o Dubrovniku tokom XIX i XX veka. Tradicija je, kao i uvek, izazivala osećanje zadovoljene radoznalosti, pouzdanosti u istorijskom snalaženju, potkrepljenog patriotizma. Pored toga je sprečavala prodor kritičkih metoda i širih koncepcija, ostavljajući ponekad u diletantskoj sputanosti i među naivnim horizontima i one koji su za sve to, svojim obrazovanjem, nisu morali biti predodređeni. Najzad, što posebno valja istaći, jer je sličan fenomen prisutan u razvitku gotovo svake historiografije, istorijska tradicija o Dubrovniku dobila je vremenom klasičnu vrednost i, shodno tome, neprikosnoven autoritet u određivanju koncepcija njegove istorije i u izboru, putem istraživanja, novih pojedinosti. Predstava, nekada stvorena, u suštini se, i pored otkrića nepoznatih činjenica, nije menjala. A to je usporavalo istorijsku misao koja je u nas, i na drugim područjima, zapadala u slične okvire prethodno stvorenih smetnji, iracionalnog konzervativizma, komoditeta u izboru jednostavnih metodoloških načela.

S druge strane, međutim, neugasivi blesak dubrovačkih tradicija delovao je, na izuzetan način, i podsticajno da se, uza sva zadržavanja, naučno zanimanje za istoriju Dubrovnika održi plodonosnim. Ovim pristupamo jednom od najprijatnijih fenomena u razvitku savremene historiografije: da su se studije o jednoj završenoj istoriji obnavljale i, sve šire, rasprostirale zahvaljujući, pre svega, njoj samoj, uticajima kojima je ona vršila sopstvenom sadržinom i značenjem. Jer, mora se naglasiti, proučavanje nacionalnih istorija i opšteg istorijskog razvoja uzima se kao obaveza koja je izazvana sastavom i potrebama kolektivne svesti i inercijom naučnog razvitka i koja se ispunjava uz svesrdnu pomoć, samoniklu ili organizovanu, drukčijih zajedničkih potreba, pre svega društvenih, nacionalnih i političkih. Istorija Dubrovnika, međutim, uza sve svoje oblikovanje u ukras, od najlepših, na reveru nacionalnih parada prošlog veka i uza sve produženo trajanje dubrovačkog rodoljublja, prevashodno je delovala svojom sadržajnošću i mamila na proučavanja bogatstvom svojih fenomena. Prema savremenim naučnim shvatanjima, Dubrovnik je postao oblast koju treba ispitati već samim tim što nauka, bez obzira na praktične posledice, mora razrešiti ona čvorna mesta društvenog i privrednog razvitka koja su najizuzetnija i najzanimljivija svojom unutrašnjom složennošću. A do tih shvatanja se vremenom došlo i zahvaljujući trajnom dejstvu uticaja historiografskog nasleđa Dubrovnika i njegovih živih istorijskih predanja koja su stalno podsticala da se nad jednu prošlost, punu zanimljivih fenomena, istraživači nadnose sve dublje i da, najzad, prekorače među koje je istorijsku svest o Dubrovniku delila od objektivnih saznanja.

U arhivske fondove i rukopisne zbirke Dubrovnika dugo decenija se, u XIX veku, zalazilo s namerom da se pregleda ono za što se već znalo da postoji; ili da se, u časovima dokolice, prelistavaju zakonski zbornici, povelje i pisma, testamenti, spisi već poznatih, ali neobjavljenih analista, biografa i crkvenih hroničara. Bez obzira na zlosrećnu sudbinu Dubrovačkog arhiva u tuđinskim rukama i lutanja njegovih fondova, gotovo da se fizički oseća linija ustručavanja, bojazni i straha koja je mnoge zadržavala na njegovom pragu bezmalo sve do juče. Neki su kasnije bili skloni da ovu liniju netačno i nepravedno proglase međom koju može da izazove jedino diletantska neupućenost. Javljala su se, zatim, mišljenja, i dalje neopravdana, o opštoj kulturnoj indiferentnosti kao uzroku naučne nepokretnosti i tradicionalizma. Pouzdano je, ipak, da se sporim razvitkom kritičkih metoda bečke filološke škole koja je svoje uticaje mogla rasprostirati jedino u malim i zaostalim historiografijama, onim koje je silan uspon istorijske misli i izraza u zapadnoj Evropi XIX veka ostavljao uplašenim, i time, izazivajući zbnunjenost, privremeno usporavao njihov razvitak. Uticaj bečkih naučnika delovao je na stanje u dubrovačkim studijama ne samo zbog toga što su se

oni oko tog područja, već samom svojom okrenutošću ka jugoistoku, počeli starati: proces emancipacije jugoslovenske naučne misli značio je, u mnogome, izdvajanje, veoma postupno, iz horizonata koji su ti naučnici ocrnali, pri čemu se, shodno prirodi stvari, moralo služiti njihovim metodima. A time se stvar svodila na dugo zadovoljavanje najvažnijim aktima jedne istorije i na njihovoj analizi pretežno filološkog karaktera.

Sve ovo, ipak, kad se zadrži na Dubrovniku, mora ostati na bliskoj periferiji objašnjenja. Očevidni tragovi jedne istorije, koja je nedavno zaključena i koja je produžavala svoj život u preostalim svedocima, u razbuđenim tradicijama, u zajedničkom osećanju punom divljenja i ljubavi, kladno su dospevali u saglasnost sa znatnim zaveštanjem ranijih istoričara i starinara, od prvih neveštih analista do pisaca prožetih racionalističkim duhom prosvetiteljske epohe. U ovakvoj konstelaciji, nastojanja oko sintetičkih zaokruživanja nametala su se gotovo kao neminovnost u prirodnom redosledu razvitka jedne historiografije. Ova naklonjenost sintezi, očevidna u dubrovačkim studijama, objašnjiva je pogotovu od trenutka kad se uzme u obzir da je ona prisutna i u dosta dugim decenijama zastoja jugoslovenske istoriografije u celini, iako, u raznim sredinama, izazvanog možda drugačijim povodima. Od Fran-Marije Apendinija do Luja Vojnovića pokušaji da se dubrovačka istorija, bar iz nekog posebnog ugla, pregleda u celini nisu prestajali. Apendini je bio znatan starinar, ugledan jezikoslovac, marljiv sakupljač književne i folklorne građe, dovoljno upućen u zvanična akta Dubrovnika. Dajući, međutim, istorijsku osnovu svom delu, on se oslonio na ranije analiste više nego što je morao, i to ne samo u izboru podataka nego i u koncepcijama celine. Radovi Koste Vojnovića o državnom, sudskom, crkvenom i fiskalnom uređenju Dubrovnika imaju prostrane okvire i određen raspored izlaganja koji odgovara karakteru i sistemu institucija na koje se osvrtao. Vojnović se, uza sve to, poslužio već postojećim predstavama i samo ih je utvrdio građom koja mu se, kao najevidentnija, našla pri ruci. Današnji čitalac onog kratkog pregleda dubrovačke istorije i starina koji je napisao Josip Đelčić teško bi, prema tom opisu, mogao zaključiti da je njegov autor bio pasionirani skupljač i znalac vidljivih tragova dubrovačke istorije i, znatan niz godina, najbolje upućen u arhivske fondove Dubrovnika. Ivan Stojanović je preveo u svoj jezik već davno zastarelu istoriju Dubrovnika Johana Kristofa Engela, proširio je svojim razmišljanjima i sastavio svoju istoriju dubrovačke književnosti, - i sve to, sumnje nema, iskreno zanesen značajem, vrednostima i lepotom onoga na čemu radi, upućen, usto, u bezbroj pojedinosti koje nije samo znao nego i osećao; ali on je, čini se, namerno svemu pretpostavio svoj sintetički pogled na stvari i zaključnu misao o Dubrovniku. Sav u nastojanju da

se prikaže dostojnim naslednikom starih Dubrovčana, prijatno obrazovan, dosta ležeran u svojim istorijskim uopštavanjima jer je Kročea, kod koga je učio, shvatio na svoj način, Lujo Vojnović je ispitivao građu o Dubrovniku samo usput ili izuzetno, obično u rukopisnim zaostavštinama poslednje vlastele, ali se nije ustručavao da sastavlja sintetičke preglede koji, iako puni šarma, ponekad suviše podsećaju na dubrovačke analiste XV-XVI veka. Krug se zatvarao na mestu gde je i počinjao.

Neprihvatljiva su izvesna mišljenja da je do oživljavanja istorijskih studija o Dubrovniku došlo u procesu ispitivanja dubrovačke arhivske građe za balkansku istoriju: kao osobit fenomen prošlosti, taj grad se nametao istraživačima i u razdobljima njihovog pasivnog držanja prema sličnim društvenim i državnim oblicima nekadašnjeg života. Isto tako je, međutim, neodrživo shvatanje da su dubrovačke studije ušle u novu fazu svog razvitka svesrdnijim angažovanjem predstavnika bečke filološko-kritičke škole. Ako se tu, na primer, misli na Konstantina Jirečeka ili Milana Rešetara, do takvog mišljenja se došlo zbog jedne omaške u znanju: i Rešetar, uzet kao istoričar, i još više, Jireček široko su prevazišli okvire škole iz koje su potekli u stvari onog časa kada su, posredno ili neposredno, počeli zahvatati iz bogatih riznica dubrovačkog arhiva. Pored toga, taj odsutni trenutak se odigrao i u prisustvu drugih naučnika, Valtazara Bogišića ili Natka Nodila među prvima, koji su, značeći za jugoslovensku historiografiju silan uzlet, svojim bavljenjem Dubrovnikom uzdigli za nekoliko stepeni više ne samo nivo dubrovačkih studija nego i zahteve naučnog bavljenja tim područjem. Prodor u arhiv, koji je time izvršen, dovešće do novog rađanja Dubrovnika, ovog puta, uz tradicije, i rečitošću nedoglednih hiljada njegovih dokumenata. Najzad oslobođena, možda i od same sebe, prošlost Dubrovnička će, iz dana u dan, postajati sve više istorija naučno ispitivana i, u mnogoj pojedinosti, utvrđivana; a sa njom zajedno i istorija onog prostranog balkanskog zaleđa bez kojeg Dubrovnik nikada ne bi postao najblistaviji dragulj jugoslovenskog Jadrana.

Dubrovačke studije se danas nalaze u takvoj fazi da se može pomišljati i na sagledavanje, njihovim posredstvom, i onih fenomena prošlog života koji su do nedavno bili zanemareni. Ovo se pre svega odnosi na biološke osnove i uslove egzistencije nekadašnjih ljudskih grupa, na klimatske podobnosti, na promene u vegetaciji, mogućnosti i sadržinu ishrane, umnoženost i dejstvo bolesti, telesni sastav i otpornost ljudi, a od ovoga pa do ispitivanja raznovrsnih psihičkih fenomena, naročito u stanjima kolektivne svesti, nije daleko, kao što ni mi, verovatno, nismo daleko od trenutka da, pored ostalog i uz pomoć dubrovačke arhivske građe, počnemo svestranije ispitivati onu psihičku prirodu i ona neočekivana reagovanja koja prošlog čoveka od

nas ne samo u saznanjima nego i u osećanjima u mnogome odvajaju. Treba se nadati da će ovaj skup označiti i svesrdnije pokretanje takvog rada.

THE HERITAGE OF DUBROVNIK IN 19th AND 20th CENTURY

By its content rather traditional in spirit and expression, the historiography of Dubrovnik grew rather slowly during 19th century, for several reasons. First because of the unusual attachment to traditions and ideas inherited from the Dubrovnik's past, and then because of the very infrequent use of archival documents. Dubrovnik's historiography maintained the same characteristics of the provincial amateurism even when it was written by well known historians outside Dubrovnik. New elements in the historiography of Dubrovnik did manifest themselves with the resumption of archival research, publication of documents and broadening of themes related to Dubrovnik. Due to such developments, the historiography of Dubrovnik is endowed today with modern scientific methods, so we can devote ourselves to the appearance of those phenomena of ancient life that were neglected until now; this primarily refers to the biological basis and conditions of existence of former human groups.